

Hjälpdokument för alfabetisering

En utbildningsplan för lärare i alfabetiserings- och
OKAN-klasser

Innehållsförteckning

Förord	3
1. Allmänna pedagogisk-didaktiska tips	4
2. Bedömningsförfarande i Alfaklassen	5
3. Fas 1	6
4. Fas 2	7
5. Fas 3	8
6. Integrering med andra ämnen och färdigheter	9

Utvecklingsmål

1. Fas 1	10
2. Fas 2	15
3. Fas 3	20
Källhänvisning	55

Kolofon

GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap
(GO! Utbildning för den flamländska
gemenskapen)

Huis van het GO!

Willebroekkaai 36

1000 Brussel, Belgien

www.g-o.be

Provinciaal Onderwijs Vlaanderen (lokal
utbildning i Flandern)

Boudewijnlaan 20–21

1000 Brussel, Belgien

www.pov.be

OVSG vzw

Onderwijskoepel van Steden en Gemeenten
(utbildningsnät för städer och kommuner)

Ravensteingalerij 3 bus 7

1000 Brussel, Belgien

www.ovsg.be

Vrije Universiteit Brussel

Pleinlaan 2

1050 Brussel, Belgien

www.vub.ac.be

Förord

”Att få lära sig läsa ordentligt är en mänsklig rättighet” (Lyon, 2001). De senaste åren har flyktingströmmen präglats av en ökande andel analfabeta flyktingar. Analfabeta ungdomar mellan tolv och arton år hamnar i OKAN¹-klasser, och därefter flyttas de över till den traditionella utbildningen. För dessa ungdomar är det ännu svårare att lyckas bra i skolan än för OKAN-elever med modersmål där ett annat alfabet än det latinska används. För att bistå dem har vi utarbetat ett hjälpdokument för alfabetisering.

Ungdomar som ännu inte kan läsa eller skriva på sitt modersmål alfabetiseras under handledning av lärare i OKAN-klasserna, och får på så sätt en möjlighet att utbilda sig. Med denna utbildningsplan vill vi hjälpa lärare i OKAN- och alfabetiseringsklasser att lära ungdomar mellan tolv och arton år att läsa och skriva. Utvecklingsmålen är formade som en stegvis plan för vägledning, och de pedagogisk-didaktiska tipsen ska fungera som inspiration till arbetet i klassrummet. Resultaten från en praktiskt inriktad undersökning (Carbone, 2015), inom masterutbildningen Special Educational Needs vid Fontys universitet, har bidragit till att utforma dokumentets innehåll och struktur.

Detta hjälpdokument tillkom tack vare ett samarbete mellan GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, OVSG, Provinciaal Onderwijs Vlaanderen (POV) och Vrije Universiteit Brussel (VUB). Dokumentet utarbetades med hjälp av Dina Baetens, Eveline Carbone, Sofie Coenen, Jan Lecocq, Kathleen Leemans, Hilde Menten, Lynn Nouwen, Diane Roevens, Esli Struys, Jill Surmont, Koenraad Vandebussche och Youri Vande Sande. Vi vill tacka utvecklingskommittén för dess bidrag och engagemang och ett lyckat samarbete.

¹ *onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers* 'introduktionsklass för nyanlända ungdomar med ett främmande språk som modersmål' (övers. anm.).

1. Allmänna pedagogisk-didaktiska tips

Språkövning sker genom interaktion. Under vare lektion läggs fokus på interaktion (mellan lärare och elev, samt elever emellan). För att interaktionen ska gå smidigt behandlas (samtals-)konventioner från första början.

Tillräckligt med möjligheter och mod att tala språket är en grundförutsättning för alfabetiseringsprocessen. Modet att tala inträder bara om inlärningsmiljön är stabil (ger trygghet, stöd och motivation). Ett tryggt klassklimat är särskilt viktigt i inledningsfasen.

Läraren är förberedd på att vissa elever först går igenom en "tyst period", då de bara tar in språket, men ännu inte talar det. Läraren ska locka fram ett språkbruk utan att påskynda något.

Att uttryckligen motsätta sig att hemspråket, samt andra språk och språkvariationer, används är sällan ett bra sätt att få till stånd standardnederländska som klassrumsspråk. Det bör i stället ges utrymme att använda dessa språk inom vissa lämpliga områden. Låt eleverna fundera över vad orden heter på hemspråket. Då får de god användning för sina kunskaper.

Hemspråket är en betydelsefull del av barns och ungdomars identitet, och det är viktigt för deras välbefinnande att detta respekteras. Det är allmänt känt och vedertaget att välbefinnande har positiva effekter på inlärningsresultat (Laevers & Laurijssen, 2001). Om den språkliga heterogeniteten ska kunna utnyttjas behöver dessutom både lärare och elever vara positivt inställda till språklig mångfald. Men det är inte bara välbefinnande som har positiva effekter på inlärningsresultaten. Även hemspråket är till stöd för inlärningsprocessen. Det hör till elevens språkkapital, och skolan måste överväga hur man på bästa sätt kan sätta in medel och metoder för att utnyttja det befintliga språkkapitalet på ett optimalt sätt. Hemspråket är en utgångspunkt för vidare språkutveckling, och därför en värdefull del av alfabetiseringsprocessen.

2. Bedömningsförfarande i Alfaklassen

Enligt lag krävs ingen specifik bedömning av elever i introduktionsklasserna: hela introduktionsperioden betraktas som en bedömningsperiod.

Det är viktigt att vara uppmärksam på ”kompetens som har förvärvats på andra platser”: sådan kompetens är inte alltid lätt att kartlägga, men är ändå viktig att bygga vidare på. Ensamkommande minderåriga har utvecklat strategier under resan till Belgien. Inledningsvis görs en grundlig analys för att uppskatta elevernas förkunskaper.

Läraren kan förbehållslöst testa eleverna för att kartlägga inlärningsresultat och analfabetism. Ett testalternativ är *Bureau Ice* (www.toets.nl):

- Det är ett lästest med ord av olika svårighetsgrad. Testet är tidsbegränsat.
- Detta test belyser skillnaden mellan analfabeter och elever som kan läsa och skriva. Detta är inte oviktigt: många elever betraktar analfabetismen som ett stigma och förnekar den, eller ljuger om sin läs- och skrivkunskaper.
- Testet baseras på ett upplägg som utarbetats av språkinlärningsföretaget *Huis van het Nederlands*. Det läggs också vikt vid att fastställa inlärningsförmågan (visualiseringsförmåga, abstraheringsförmåga).

Ett annat användbart test är *Covaar*-testet (test av kognitiva färdigheter).

I introduktionsklasserna är bedömning en process. Det betyder att bedömningen upprepas och förfinas, och att slutsatserna anpassas under hela introduktionsperioden. På [Taalunieversum](#) (Nederländska språkunions webbplats) ges tips om test och mätningmöjligheter.

Något som är nödvändigt är att göra iakttagelser i obevakade ögonblick, när eleverna inte är medvetna om att de iakttas. Det bästa är att sätta in olika observatörer (enskilda och gruppobservatörer). Vi rekommenderar att under två veckors tid göra observationer i skolan av slumpmässigt valda grupper med ett grundordförråd (som omfattar till exempel skolan och närområdet, verb och instruktioner, jämförbart med tema 1 i textboken *Alfa* (Hattink & Bhoepsing, 2002)). Arbetsgruppen kan testa olika färdigheter och dela in eleverna i grupper utifrån resultaten. *Överdrivet testande* kan dock leda till att eleverna tappar intresset.

3. Fas 1

Den första perioden av alfabetiseringsprocessen är den muntliga perioden, då den receptiva och den produktiva förmågan tränas.

Alfabetiseringsgraden kan skilja sig åt mellan olika elever. En icke alfabetiserad elev med främmande modersmål kan varken läsa eller skriva på vare sig modersmålet eller målspråket. En elev som är alfabetiserad på ett modersmål där ett annat alfabet än det latinska används kan läsa och skriva på modersmålet men inte på nederländska och/eller inte med latinska bokstäver. Analfabeta elever följer inget entydigt mönster: alfabetiseringsgraden har ett kontinuerligt förlopp.

Under den första perioden är inlärningskurvan brant, och de analfabeta ungdomarna lägger sig före de alfabetiserade i OKAN-klassen i fråga om muntlig språkfärdighet. I det skedet kan de alfabetiserade ungdomarna lära sig av de muntliga färdigheter som analfabeterna har utvecklat. Det är intressant att använda sig av denna "korsbefruktning" på bästa sätt och att genomföra projekt som omfattar olika klasser.

Under den första perioden kan man arbeta med metoden *Alfalfa* (Hattink & Bhoepsing, 2002) för att träna upp muntlig språkfärdighet och ordförståelse. Med det materialet får eleverna erfarenhetsbaserad vägledning. I den här kursen lärs 300 ord ut. Det innebär fem nya ord per dag.

Med det didaktiska tillvägagångssättet stöds inlärningsprocessen med TPR-metoden (Total Physical Response), piktogram med mera. Det är en inledningsmetod som snabbt ger resultat.

Vidare är det viktigt att varje dag har en fast, tydlig och bekant struktur: en permanent lokal, en kalender, en väderleksrapport, en skriv-/anslagstavla där uppgifter och tilldelningen av dessa anges, en fast struktur i pärmen, "veckans elev", ett visst sätt att avsluta skoldagen osv.

4. Fas 2

Under den andra fasen ägnar man sig åt fonologisk och fonemisk medvetenhet, som förberedelse inför teknisk läsning. Här kan klyftan överbryggas mellan den första fasen med muntlig språkfärdighet (exempelvis med metoden *Alfa* (Hattink & Bhoepsing, 2002)) och den tredje fasen med teknisk läs- och skrivfärdighet.

Barn genomgår också denna fas två i sin språkinlärningsprocess. För elever som inte är läs- och skrivkunniga är denna andra fas ett betydelsefullt steg mot att i den tredje fasen kunna lära sig läsa och skriva utan problem.

5. Fas 3

Arbetet med den tekniska skrivfärdigheten inleds i samband med att eleverna börjar lära sig läsa, och föregås av förberedande motoriska övningar.

Teknisk skrivfärdighet utgör grunden för funktionellt skrivande. Med tanke på att eleverna måste ta igen en ansenlig mängd (för)skol(e)kunskap på bara ett år, är det logiskt att skrivprocessen inte är färdig efter ett års OKAN-undervisning. Den skriftliga språkfärdigheten måste fortsätta att utvecklas. Det är viktigt att utforska färdigheterna inom informations- och kommunikationsteknik (IKT) så snart det går, och att utnyttja dessa funktionellt där det är möjligt. Detta knyter an till utvecklingsmålen inom OKAN-undervisningen.

6. Integrering med andra ämnen och färdigheter

I en introduktionsklass undervisar man bara i nederländska, men på vilket slags innehåll fokus ligger kan variera. Det innebär att olika ämnen kan bli aktuella: språket inom teknisk undervisning i grundskolan, språket inom matematik och olika vetenskaper osv.

Ett bra tillvägagångssätt är att låta olika (OKAN-)lärare undervisa Alfaeleverna och låta dem bekanta sig med de olika ämnena: matematik, teknik, samhällsorienterande ämnen, ämnen inom filosofi och livsåskådning (konventioner och sociala färdigheter), idrott och hälsa, kreativa ämnen (i vidare betydelse än bild och form, med exempelvis även särskild fokus på utveckling av finmotorik vid uppgifter som att teckna, måla, modellera, sy osv.). Funktionella språkuppgifter inom olika ämnesområden kan verkligen motivera eleverna i OKAN-klassen.

Vidare är förstående läsning och funktionell läsning viktiga faktorer. När eleverna lär sig läsa uppstår läslusten, och under den fasen är läsfrämjande åtgärder betydelsefulla. Visa eleverna var biblioteket ligger, besök biblioteket tillsammans med dem, skapa ett klassbibliotek tillsammans, använd boklådor (finns på [docAtlas](#)), arbeta med eleverna en i taget, koppla in frivilliga högläsare osv. Genom att läsa mer blir läsfärdigheten en självklarhet för eleverna.

1. Fas 1

Muntliga receptiva och produktiva färdigheter

<i>Eleverna kan</i> följa samtalsregler.		DEL 1.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Uttrycksfärdighet: ögonkontakt med åhörarna, mimik och gester för att uttrycka vissa känslor (oförståelse och osäkerhet, förvåning osv.). Samtalsregler: mod att tala (vara villig att ta ordet), språktekniska aspekter som ljudstyrka, intonation, tempo, uppmärksamhet på lämplig kroppshållning. En positiv inställning till samtalsregler: be om ordet, låta samtalspartnerna tala till punkt, respekt för samtalspartnerna, en lämplig balans mellan foglighet och självsäkerhet.	Det är viktigt att tänka på kulturella mönster och skillnader när dessa mål eftersträvas. En ytterligare möjlighet är att regelbundet fråga eleverna saker som de kan svara på. På sikt kan du variera frågorna: "Vad heter du?", "Hur gammal är du?" eller "Var bor du?". Återkommande övningar: dialoger samtal i mindre grupper rollspel samtal i större grupper osv.	

Eleverna kan känna igen, förstå, upprepa och använda ord som har med skolan eller med den egna livsmiljön att göra.		DEL 1.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Ordförrådspaket med ord från vardagen och den egna tillvaron, klass- och skolorganisationen, samhällssituationen.	Att tänka på när det gäller ordförråd: Framför allt under den första perioden rör sig alla teman kring att bli självständig i vardagen. Förslag på teman är klockan/tid, kalendern, vädret, att presentera sig, inleda ett samtal, åka buss, göra enkla sökningar på internet, laga mat, handla osv. Alternativen kan utökas med teman som har ett direkt samband med elevernas tillvaro: mat, hälsa, pengar, bostad, skolmiljön, familj och vänner, samhälle, natur, teknik, miljö, tid, plats, reklam, kläder och utseende, fritid, datorer, shopping, fråga om vägen, fråga vad klockan är osv. Här är det gängse didaktiska överväganden som gäller: från konkret till abstrakt, från den direkta omgivningen till ett större avstånd (se måttstocken för komplexitet). Att tänka på när det gäller ordförrådsdidaktik: Välj en tematisk metod. Upprepa temana cykliskt. Fäst från första början stor uppmärksamhet vid att uppmuntra viljan att tala hos alla elever, i den trygga omgivningen i klassrummet. Inte ens i början behöver du förenkla språket (undvik så kallat <i>foreigner talk</i>). Läraren ska i första hand använda korta och okomplicerade, fullständiga meningar. Tekniker: – <i>Vägledande</i>: När eleverna gör ett fel omformulerar du meningen rätt. Det är viktigt att stärka modet och viljan att tala. – <i>Ritmisk "skandering"</i>: Med den här tekniken upprepar man frågorna rytmiskt och övar in meningar och frågor med kompletterande gester. – <i>Body grammar</i>: Det är viktigt att koppla inlärning till rörelse. Med den här tekniken får eleverna "uppleva" meningar. De får till exempel ett kort med ett ord ur en mening. Sedan ska de ställa sig i rätt ordföljd, så att de tillsammans bildar en korrekt mening.	

Eleverna kan känna igen, förstå, upprepa och tillämpa instruktioner.		DEL 1.3
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Enkla instruktioner som hör ihop med: vardagen och den egna tillvaron, klass- och skolorganisationen, samhällssituationen.	Att tänka på: Eleverna får på olika sätt hjälp med att förstå instruktionerna, till exempel med stöd av piktogram (webbplatserna Klasse, Sclera osv.). Om du använder piktogram ska de användas på ett enhetligt och konsekvent sätt. Med tiden kan eleverna kopiera instruktioner, och det hjälper dem att se en struktur i meningarna. Vid kopiering kan ett streck dras under varje enskilt ord i en mening, så att eleven får hjälp att visualisera språket.	

Eleverna kan korrekt utföra enkla uppgifter i klass- och skolsammanhang.		DEL 1.4
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Enkla uppgifter som hör ihop med: vardagen och den egna tillvaron, klass- och skolorganisationen, samhällssituationen.	För att konkretisera vardagslivet/den egna tillvaron är det viktigt att regelbundet "ge sig ut i världen" med eleverna och få dem att använda och öva sin "överlevnadsnederländska" med hjälp av olika lekar. För klass- och skolorganisationen är en skriv-/anslagstavla med uppgifter oundgänglig. TPR-metoden (Total Physical Response): – Eleverna sorterar till exempel förpackningar från olika (livsmedels)produkter (papp, flaskor, burkar). Då känner de skillnaden mellan materialen och försöker att i möjligaste mån benämna objekten och upprepa dem, enligt principen att man gör det man säger och säger det man gör. – Olika rörelseövningar, för att till exempel öva på prepositioner (bredvid bordet, på stolen, i skåpet och så vidare). Att arbeta med projekt, till exempel sortera avfall tillsammans på temat miljö, ger den fördelen att de gemensamma målen integreras på ett naturligt sätt. Detsamma gäller vid arbete kring trafiksäkerhet på skolområdet eller kring hälsa och hygien.	

Eleverna kan hantera texten i läsriktningen från vänster till höger.		DEL 1.5
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
System och ordningsföljder som är funktionella i de olika sammanhangen: vardagen och den egna tillvaron, klass- och skolorganisationen, samhällssituationen.	Genom olika aktiviteter lär sig eleverna vad som är fram/början, mitten och bak/slutet. Eleverna kan tillämpa olika system för ordningsföljd: Sortera foton och bilder. Komma på ett slut till en rad bilder som de tittar på i kronologisk ordning. Bilda rader: från liten till stor, från gammal till ung osv. Rangordnings- och sorteringsövningarna övergår från konkreta till abstrakta och från tredimensionella sammanhang i rummet till tvådimensionella sammanhang på papper: Eleverna arbetar med en pärm med olika rubriker. De fyller regelbundet på i pärmen, och papper sätts in "framför det röda försättsbladet", "bakom bladet med den gröna bilden" osv. Olika övningar för att lära eleverna att titta och handla från vänster till höger (för att förbereda dem inför den läsriktningen): • Eleverna kan gå från vänster till höger utifrån olika positioner, hålla armen i 90 graders vinkel och rotera medurs (från vänster till höger). • Sjunga enkla visor om vänster och höger. • Trick: Vänsterhandens tumme och pekfinger anger "L" för nederländskans <i>linkerkant</i> ('vänster'). • Bildberättelser består av ord och bilder som tillsammans formar en berättelse. De kallas också berättelser för medläsning. Bildberättelser består till största delen av ord, men vissa ord har ersatts av bekanta piktogram eller bilder. Samma bild används alltid för samma begrepp. För att berättelsen ska hamna i rätt följd måste eleverna arbeta från vänster till höger.	

Skriftspråkets funktioner

<i>Eleverna känner igen och hörsammar symboler, logotyper och piktogram i konkreta och för dem funktionella sammanhang.</i>		DEL 2.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Ett genomtänkt urval av piktogram och informationsskyltar som har betydelse för ungdomarnas livsfärdighet och säkerhet på skolan och i samhället: standardiserade piktogram på och runt skolan icke-standardiserade piktogram på och runt skolan.	Syftet rör allmänt använda piktogram: standardiserade piktogram i (skol)byggnader och arbetslokaler, standardiserade piktogram för tvättmedel, (tvätt)anvisningar, standardiserade piktogram för giftiga produkter. Det rör teman, sammanhang och funktioner som är relevanta för elever: • Kommunikationsfunktion: eleverna upptäcker sambandet mellan de skrivna och de talade ord som de hänvisar till. • Symbolfunktion: eleverna förstår att bokstäver och tecken (jfr piktogram och logotyper) hänvisar till verkligheten. Symbolfunktionen innebär att det man hänvisar till inte behöver finnas i närheten. • Att skriva organiserande (strukturerande), som i en elevkalender. • Bearbeta information. • Öka självständigheten.	

2. Fas 2

Fonologiska färdigheter och fonemisk medvetenhet

Eleverna kan känna igen ljud och läten.		DEL 3.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Språkljud från olika språk och utan sammanhang.	Målet uppnås bäst med korta, regelbundna övningar: Ljudbingo: Läraren spelar upp ljud på datorn, och ungdomarna får en bingobricka. När de hör ett ljud kan de stryka det föremålet, till exempel ett djur, från brickan. När eleven har känt igen alla ljud ropar han eller hon "bingo!". På det sättet tillförs ett tävlingsmoment. Man kan även experimentera med ljudigenkänning utanför skolan. I en (stads)park kan eleverna få blunda och tala om vilka ljud de känner igen. Ljudlek: En elev är bonde och har en gård full av djur. Bonden får på sig en ögonbindel och säger "Var är kycklingen?". Sedan ska bonden gå mot den elev som låter som en kyckling. Det gör att eleven lär sig att lyssna målinriktat. I vilken ordning hörs ljuden?: Eleverna lyssnar på en rad olika ljud och lägger de bilder som ljuden hör ihop med i rätt ordningsföljd. Upprepa korta verser och visor rytmiskt. Vilka ord är likadana?: Eleverna får höra två ord i taget som låter nästan likadant (kan – kam). Om eleverna hör samma ord två gånger ska de ställa sig upp eller klappa.	

Eleverna kan efterhärma språkljud (utom stumt "e", diftonger, p, b, z, s).		DEL 3.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Språkljud i nederländskan, målpratet, utom stumt "e", diftonger, p, b, z, s.	Att tänka på: Ju äldre eleverna är, desto svårare är det att få ett korrekt uttal. Under den här fasen behöver eleverna inte kunna skilja mellan tonande och tonlösa språkljud.	

Eleverna kan skilja meningar auditivt och visuellt från varandra.		DEL 3.3
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Meningar av olika längd och med olika slags skiljetecken.	Alla möjliga sorters övningar konkretiserar meningskonceptet för eleverna: Hur många meningar står på tavlan? Eleverna avkodar antalet skiljetecken som markerar meningsslut och räknar på så sätt antalet meningar. Vilken mening är längst? Vilken är kortast? Vilken del av meningen upprepas? Orden i en kort mening står på ett kort (Jag köper en bok). Sedan gör du meningen längre (Jag köper en bok i butiken). Nu ska eleverna leta upp vilken del av meningen som upprepas.	

Eleverna kan urskilja ord auditivt och visuellt i meningar.		DEL 3.4
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
	Alla möjliga sorters övningar konkretiserar ordkonceptet för eleverna: Eleverna visar att meningar består av ord: De får varsitt ordkort och skapar en mening genom att ställa sig på rad. Meningarna kan göras längre (elever läggs till) eller kortare (elever tas bort). På samma sätt lär sig eleverna att meningar består av ord och att det är ett mellanrum mellan orden. Eleverna identifierar det första och det sista ordet i en mening.	

Eleverna kan auditivt urskilja ljudgrupper i ord.		DEL 3.5
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Sammanfoga ljudgrupper till ord. Dela in sammansatta ord i ljudgrupper.	Denna förmåga kan övas upp med olika metoder: • Rim: – Eftersom målet här inte är att utöka ordförrådet kan ni även rimma med nonsensord. – Det är viktigt att börja med ett slutrim. Alliteration är svårare. Klappa: Läraren säger ett ord och eleverna klappar med i ordets rytm, utifrån de ljudgrupper som de hör. Man klappar det som det låter, inte som det skrivs. Det är viktigt att skilja mellan ljudgrupper och stavelser. När ljudgrupperna urskiljs auditivt stämmer det inte alltid med den visuella uppdelningen i stavelser. Olika ord (även nonsensord) som rimmar på varandra står på tavlan. Ändelserna sätts efter en linje, så att eleverna tydligt ser att de slutar likadant. Sedan läser du orden högt, så att eleverna också hör att orden rimmar. Du kan använda enkla verser där du utelämnar rimord. Sedan ska eleverna lägga ordkort med de utelämnade rimorden på rätt plats i versen. Memory med rimord. Klappa namn i ljudgrupper. Läraren säger ord i ljudgrupper, och eleverna sätter ihop dem. Eleverna ritar små rundlar för antalet ljudgrupper som de uppfattar. Eleverna ställer sig bredvid varandra på ett led och tar lika många steg framåt som deras namn innehåller ljudgrupper. Vem kommer längst? I denna lek kan ni också använda andra ord, eller till och med meningar.	

Eleverna kan auditivt skilja språkljud från varandra.		DEL 3.6
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Urskilja ljud i ord. Sammanfoga enskilda ljud till ett ord.	Här sker arbetet stegvis: Först lär eleverna sig att urskilja ljud i ord, därefter urskiljer de ljuden i rätt ordningsföljd, och slutligen sammanfogar de enskilda ljud till ett ord. Olika övningar: Sortera KVK-ord (ord som följer strukturen konsonant–vokal–konsonant) efter begynnelse-, mellan- och slutljud. Forma ord med diftonger (välkända sådana, som "ui"). Klappa namn i ljud. Eleverna läser en berättelse som innehåller många ord med samma begynnelse-ljud, till exempel om en värld där alla namn börjar på "S". Sedan säger läraren olika länder med ett annat begynnelse-ljud och frågar vilka som bor i respektive land (i Belgien bor Bob, Bea, Bahriye, Bronislawa osv.). Läraren yttrar ett språkljud och visar eventuellt bokstavskortet. Därefter uttalar läraren olika ord och frågar om eleverna hör det språkljudet i orden. Övningen kan utökas genom att fråga var i ordet eleverna hör ljudet. Eleverna sorterar bilder utifrån begynnelse-, mellan- och slutljud. Läraren yttrar olika språkljud, och eleverna sätter ihop dem till ett ord. Läraren sätter på en elev ögonbindel och en annan elev knackar försträmda elev på ryggen, samtidigt som han eller hon uttalar dennes namn i språkljud. Eleven med ögonbindel måste gissa vem som står bakom. Eleverna byter ut begynnelse- eller slutljudet i ett ord mot ett nytt språkljud (exempelvis bal – hal, buss – puss). Under de här övningarna är det viktigt att använda ord som eleverna redan känner till.	

Kunskap om bokstäver

Eleverna känner igen och kan skilja mellan bokstäver i olika former.		DEL 4.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Länken mellan grafem och fonem: • Bokstäver motsvaras av språkljud. • Samma bokstäver kan användas i olika former.	Övningar: Välj 10–12 bokstäver och gör tillsammans med eleverna en minneskarta över ett tema som ni har valt. Eleverna söker efter ord som börjar med de valda bokstäverna. Eleverna får en förstora bokstav och ska på denna bokstav klistra så många små versioner av samma bokstav som de kan hitta i tidningar och tidskrifter. Eleverna känner igen bokstäver som har skrivits i sanden och kan uttala dem. Under den här fasen uppmärksammas länken till auditiva färdigheter. Samla bilder som föreställer saker som börjar på samma bokstav. Sätt dig med eleverna runt ett bord och presentera de olika bilderna (orden) tillsammans med ordkorten. Fråga eleverna om de märker något särskilt när de tittar på ordkorten. Ringa in första bokstaven på varje kort tillsammans med eleverna. Håll upp bokstavskort i luften och ljuda dem. Fråga sedan vilka av eleverna som har den aktuella bokstaven i sitt namn. Ge eleverna en text och låt dem markera utvalda bokstäver i texten med olika färger. Exempel: L = rött, B = grönt, A = gult. Visa ett bokstavskort och ljuda bokstaven. Låt eleverna leta upp så många ord som möjligt som börjar på den bokstaven. Detta kan utföras som ett tävlingsmoment, om eleverna delas in i två grupper och tävlar om vilken grupp som hittar flest ord. Eleverna sorterar förrådet av bilder utifrån den första bokstaven i orden och lägger sedan bilderna vid rätt bokstavskort. Bokstavsbingo: Eleverna drar i tur och ordning en bokstav ur bokstavslådan och försöker ljuda den med lärarens hjälp. Bokstaven visas också upp för resten av klassen. Om bokstaven står på deras bingobricka kryssar de över den. Bokstavstärningar: Eleverna slår med bokstavstärningar och ska säga ett ord som börjar med den bokstav som kommer upp.	

3. Fas 3

Teknisk läs- och skrivefærdighet: den grundlæggende læsningen (enligt strukturmodellen)

Den tekniske læs- respektive skrivefærdigheden væxelvekar, og behandles samtidigt. Den bokstav som tas opp øvas også in skriftligt med en gång. Læsfærdigheden delas in i grundlæggende læsning (enligt strukturmodellen) og mer avancerad læsførståelse. I den tekniske skrivefærdigheden ingår grundlæggende skrivefærdighet og mer avancerat skrivande.

De auditiva og visuella færdigheterna beskrivs innehållsmæssigt separat, men kan i praktiken skilja sig åt i ordningsføljd eller förekomma som kombination. I ena stunden ligger betoningen på særskiljande av ljud, medan den i næsta ligger på analys av ett talat ord eller syntesen av språkljud till ett ord.

I Alfaklassen fortsætter læreren att arbeta med læs- og skrivefærdighetsforudsætninger. Først måste några begrepp presenteras för eleverna: i detta fall "början, mitten, slutet", "under, ovanför", "samma, olika", "bokstav, ord", "före, efter", "kort, lång".

Övergripande færdigheter är inlæringsstrategier, egen kunskap, abstrakt språkførståelse og viss kunskap om världen. Læsningen og læsprocessen är beroende av personens førkunskap og kunskap om världen. Det betyder att læreren i en Alfaklass måste arbeta för en ständig væxelvekan. Under øvningarna bör læreren se till att ungdomarna får ett meningsfullt sammenhang att arbeta inom. Læreren kan ge dem oppgifter där de får använda sine sinnen (exempelvis modellering og skulptering) og bör fundera på ulike lærerformer og kursbeskrivning. Inlærning sker på mange ulike satter, og alle elever fungerer inte likadant. Det är skillnad mellom auditivt, visuelt, taktilt og motorisk minne. Variation är nyckeln.

Globala kænnetecken vid grundlæggende læsning

- Eleverna ljudar alla bokstæver (utom c, q, x og y) fint på egen hand.
- Eleverna kænner igen de basord som de har lært sig, og læser dem utan problem.
- Eleverna lær sig att læsa enstaviga og ljudenligt stavade ord på ordnivå (KVK). Eleverna stavar sig fortfarande oftast igenom KVK-orden (bokstav för bokstav).
- Eleverna utfør læsuppgifter med hjælp eller efter eksempel.
- Språkljuden/bokstæverne i orden utvecklas från meningar till texter. De är korta og har ett bekant tema.
- Texterne är luftiga og skrivne med tydligt typsnitt (tydlig satsyta).
- Skiljetecken og stor bokstav förekommer i texten. Dem bortser læreren från, än så længe.

<i>Eleverna kan definiera ord auditivt.</i>		DEL 5.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Auditiv definition: att veta vilket ord som är längst, ange vilket ord en bild föreställer och reflektera över ljudet. Reflektera över ordens längd. Reflektera över ljudens placering i ord: begynnelse-, mellan- eller slutljud.	Att tänka på: • Bortse från betydelsen och fokusera på formen: • Ordet "pen"². • Hörövningar kan kompletteras med bilder och bokstäver (senare även ord). • Presentera strukturordet "pen", upprepa det flera gånger och låt eleverna uttala det och fastställ betydelsen genom en inledande diskussion och visuellt stöd i olika former: en bild, en folder, en bilderbok, skolmaterial, en kortfilm. • Eleverna utforskar formen: • De visualiserar ordlängden genom att lägga en kloss på bordet för varje fonem de hör. Läraren visar också läsriktningen. • Ett tydligt och korrekt uttal krävs för att fonemen ska kunna urskiljas. • Läraren visar en illustration (affisch, bilderbok, tidskrift) och låter eleverna uttala de föremål som börjar på /s/. • Ange ett språkljud och be eleverna att nämna ord som innehåller det språkljudet. Gör eventuellt ett tävlingsmoment av det genom att dela in deltagarna i grupper som får komma på så många ord som möjligt.	

² Det finns många språkexempel som är hämtade från nederländskan. Dessa är ibland möjliga att översätta, men ofta går innebörden förlorad vid översättning. Samtliga exempel av detta slag har därför lämnats översatta. (övers. anm.)

<i>Eleverna kan auditivt urskilja språkljud och ord.</i>		DEL 5.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Auditivt urskiljande: Att känna igen och kunna ljuda skillnader och överensstämmelser mellan olika språkljud. Auditivt igenkännande och ljudande av bokstäver. Fonetiskt ljudande av alla bokstäver (utom c, x, q och y). Fonetiskt ljudande av diftonger (ei, ie, ui, ij, au, ou och eu).	Att tänka på: • Att använda gester tillsammans med ljud fungerar som minnesstöd. Exempel: /s/ som en väsande orm (gest) och /z/ som en irriterande mygga (gest). • För att göra sig förstådd måste man ha ett korrekt och tydligt uttal. • Auditivt urskiljande kan underlättas av bilder. • Språkljud isoleras helst i följande ordningsföljd: begynnelseljud – slutljud – mellanljud. • Att variera med visuellt urskiljande kan göra undervisningen mer dynamisk. Tips på övningar: • Eleverna lyssnar efter likheter och skillnader. • "Är det samma ord eller inte?" Räck upp ditt kort. Rött kort – inte samma, grönt kort = samma. Begynnelseljud (initialt fonem): kam – kan ben – bek bus – bus Slutljud (finalt fonem): hok – gok pen – ben dak – dak Mellanljud (medialt fonem): ram – raam mat – mat vis – vos Vad hör inte hemma i den här raden: pen, pan, pen, pen • Eleverna identifierar ett språkljud i en rad språkljud, ord. • När de hör fonemet /k/ ställer de sig upp, räcker upp bokstaven k eller gör ett hopp. • Eleverna identifierar ett språkljud i en rad meningar och gör ett avtalat ljud. "Ik neem mijn <u>pen</u>." ("Jag tar min <u>penna</u>.") • Eleverna lyssnar till begynnelseljudet /s/ och lägger bokstavskortet på rätt plats i strukturschemat. Upprepas för slutljudet (förutsatt att begynnelseljudet behärskas). • Eleverna urskiljer ett specifikt ord i en rad ord eller ett antal upplästa meningar: Hur många gånger hör du ordet "pan"? • Vilket ord betonas i följande mening? Jag köper fisk på torget. (Läraren håller eventuellt upp en bild.)	

Eleverna kan analysera enskilda språkljud (fonem) auditivt.		DEL 5.3
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Auditiv analys: att ljuda ord fonem för fonem. Dela upp ordet i enskilda fonem, exempelvis "tuin" → /t/-/ui/-/n/	Att tänka på: • Vid en auditiv analys är det viktigt att uppmärksamma talmotoriken: munnens läge, tungans och läpparnas position. Självakttagelsen underlättas med en spegel eller genom att man känner på strupen och munnen. • Gest från läraren: Läraren betonar varje språkljud med en tydlig handrörelse i luften. Denna gest löper parallellt med att fonemen ljudas och i rätt läsriktning. • "Delningsrörelser" från eleverna: Eleverna delar upp ordet från vänster till höger på tavlan, bänken eller på ett strukturschema. Visuell analys kan tillämpas redan under den här fasen.	

Eleverna kan ordna ljud temporalt.		DEL 5.4
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Auditivt minne. /t/-/ui/-/n/ Temporalt ordnande: att upprepa och memorera ljud i rätt ordningsföljd. Fastställa ljudens läge: Vilket ljud bildas framme – i mitten – längre bak i munnen?	Att tänka på: • Temporalt ordnande är en förutsättning för auditiv syntetisering. Tips på övningar: • Alla elever får en slumpmässigt utvald bokstav. Läraren visar upp ett ord eller en bild. De elever som har en bokstav som ingår i ordet ljudar bokstäverna i rätt ordningsföljd. Sedan sätts bilden och bokstäverna ihop och hängs upp. • Eleverna upprepar det första och sista ordet ur en rad ord eller en mening. • Ett förslag till kort lek för att öva på temporalt ordnande: "Vad är det jag hör, om inte ..." Läraren delar upp ett visst ord i fonem. Sedan försöker ungdomarna upprepa ljuden i rätt ordningsföljd. • En kort lek som tränar upp minnet är: "Jag ska resa bort och tar med mig ..." Då måste ungdomarna minnas begreppen i rätt ordning. • Uppgifter baserade på Total physical response (TPR) med klassföremål: utförande av uppdrag och tillfogande av moment som eleverna måste komma ihåg ordningsföljden på: • "Ta fram pennan ur pennfodralet. Lägg pennan under stolen. Lägg blyertspennan och suddgummit på stolen." • Öva in begynnelseljud, slutljud och mellanljud enskilt: Vilket ljud hörs först? Vilket ljud hörs sist? Vilket ljud hörs i mitten?	

Eleverna kan syntetisera auditivt.		DEL 5.5
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Auditiv syntes: ljuda ord i sin helhet. Ljuda ljudenligt stavade, enstaviga ord: • KV-ord (följer strukturen konsonant – vokal) • VK-ord (följer strukturen vokal – konsonant) • KVK-ord (följer strukturen konsonant – vokal – konsonant) • artiklar. Ljuda ljudenligt stavade, flerstaviga ord.	Att tänka på: • För en smidig syntes bygger man ordet stegvis: Eleven ser ordet "doos". Han eller hon läser /d//oo//s/. Därefter /doo/ /s/ och slutligen hela ordet /doos/. • Eleverna hummar eller "sjunger" när de läser, för att underlätta syntesen. Det betyder att de håller fast länge vid de enskilda språkljuden, så att efterkommande fonem så att säga knyts till dem: "rrrrook", "mmm-a-p", "ssssap". • En "sammanfogningsgest" från vänster till höger kan underlätta syntesen. • De omgivande bokstäverna påverkar uttalet. Talmotorik och att isolera språkljuden väl är viktiga faktorer. Ett fonems fysiska kvaliteter är inte konstanta. Fonemet /d/ i "bad" låter annorlunda än /d/ in "daar".	

Eleverna kan urskilja bokstäver och ord visuellt.		DEL 5.6
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Visuellt urskiljande: att urskilja skillnader och likheter mellan bokstäver. I KVK-ord. Bokstavsklustren (ui, oe "dessa bokstäver uttalas ihop") betecknas som diftonger.	Att tänka på: • Inledningsvis är det klokast att huvudsakligen arbeta från stor skala till liten skala. Exempel: Ringa först in "i" på tavlan, och sedan på papper. • Använd autentiskt material: tidskrifter, tidningar, en folder, ett reklamblad eller bokstavsbrickor. "Leta efter ord med "i" och ringa in bokstaven." • Uppmärksamhet läggs också på att särskilja bokstäver som liknar "i": visualisera genom "bokstavsbilder". (Bokstavens form framhävs i en teckning. Ett kort med olika bokstäver/bokstavsbilder på bänken eller i kalendern blir ett bra minnesstöd.) • Eleverna gör egna bokstavsbilder som hängs upp i klassrummet som minnesstöd. • Eleverna använder strukturscheman där olika färger överensstämmer med begynnelse-, mellan- och slutljud. • Eleverna kan läsa och urskilja tal korrekt. Tips på övningar: • Ringa in samma bokstav (olika bokstäver och typsnitt ingår). • Vilka ord är desamma på raderna? • Glimt av bokstäver och ord: Läraren visar kort upp en bokstav/ett ord, och eleverna ska leta upp motsvarande bokstav eller ord bland en rad bokstäver/ord. • Eleverna kategoriserar ordkort med hjälp av en "fokusbokstav" efter begynnelse-, mitten- eller slutljud. Detta visar läraren med hjälp av kolumner (på tavlan) där en översikt, ett schema, återges. Exempel: ord med begynnelse-ljud /i/ = första kolumnen, mittenljud /i/ = andra kolumnen, slutljud /i/ = tredje kolumnen. • Eleverna ringar in bokstäver/ord eller färglägger dem i en slumpmässigt utvald rad av bokstäver eller ord. • "Flugsmällan": En elev läser ett ord som de andra eleverna ska leta upp. Den som först hittar ordet och slår på det med flugsmällan vinner. • Bokstavslabyrinten: I labyrinten stöter du på alla möjliga bokstäver. Följ bara de bokstäver som hjälper dig att hitta utgången.	

Eleverna kan analysera ord visuellt.		DEL 5.7
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Visuell analys: att särskilja alla ljud i ett ord visuellt. Pen = /p/ /e/ /n/	Övningsförslag: • Eleverna visar var den nya bokstaven i basordet är, färglägger den eller lägger en kloss på ett schema. "Ik neem de pen." ("Jag tar pennan.") "Pen." "Jag säger: penna. Var står bokstaven p?" "Färglägg rätt ruta." • Eleverna isolerar begynnelse-, mellan- och slutljud med ett schematiskt system. • Gå ut utomhus och låt eleverna benämna eller läsa sådant de ser. Efteråt ska de försöka att dela upp orden visuellt i bokstäver. • Ge en TPR-uppgift där eleverna ska hänga upp ord från klassens ordförråd i klassrummet. Därefter ska de dela upp orden i bokstäver. • Arbetsmaterial kan vara: bokstavslådor, bokstavsmagneter, bokstavskex, en bokstavsrad.	

Eleverna kan syntetisera ljudenligt stavade ord visuellt.		DEL 5.8
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Visuell syntes: att sammanfoga ljud till ett ord. Placering: att placera ljud i rätt ordningsföljd för att forma ett ord. Ordet "plakken": VK – KV – KVK-ord /t/, /ui/ /n/ → "tuin"	Förslag på lekar och övningar: • Spela "hänga gubbe", bilda ord med bokstavslådan, leta ord, spela bingo. • Eleverna fullbordar ord genom att välja en bokstav (med hjälp av Miniloco). • Använd olika material: • Tidskrifter: Leta efter bilder som föreställer olika ord. Ofta hjälper det att koppla en visuell bild (exempelvis på en katt) till det ord som man läser. • Utforska uppslagen i en "letabok" (exempelvis Seizoensboeken av Rotraut Suzanne Berner) eller i bild- och letaböckerna av Tom Schamp. Koppla ordkort till bilderna. • Matcha ord med bilder med Miniloco. • Spela Memory, där bilder och ord ska paras ihop. Placering: Alla elever får varsin bokstav och ska ställa sig i rätt ordningsföljd i rätt skrivriktning. Öva på placering/bokstavsposition: • Eleverna sätter rätt bokstav i rätt ruta i ett strukturschema. • Av ett antal bokstäver som anges väljer eleverna ut några bokstäver och skriver upp dem i schemat för motsvarande bild. • Eleverna delar in angivna ord under rätt lång vokal: /oo/ – /aa/ – /ee/ – /uu/. • Om ytorna är färglagda blir strukturen tydligare. • Variation på strukturschema: Eleverna "delar upp" ett ord som de hör. För varje fonem radar de upp färgade pärlor, enligt schemat, från vänster till höger på bordet. Om de har analyserat ordet rätt trär de sedan pärlorna på tråden. Arbetsmaterial kan vara: bokstavslådor, bokstavsmagneter, bokstavskex, en bokstavsrad. • Eleverna använder ett schematiskt system eller bokstavskort när de ska sammanfoga ljuden/bokstäverna. • Bokstavsbladderpärmor: Eleven får läsa ord där bokstäverna hela tiden byter position. På så sätt kan många variationer skapas. • Kort med en bild och ett ord på: Elev 1 läser och ljudar ordet i fonem. Elev 2 formar ordet med ordkort. Facit finns på baksidan av kortet.	

Läs- och skrivkunnighet på en högre nivå

Fortsättning teknisk läsfärdighet

Generella kännetecken vid teknisk läsfärdighet på en högre nivå

- Teknisk läsfärdighet övas in parallellt med teknisk skrivfärdighet.
- Eleverna utför bekanta tekniska läsuppgifter på egen hand.
- Eleverna kan läsa alla KVK-ord utan problem.
- Eleverna kan läsa enstaviga och flerstaviga ord som inte är ljudenligt stavade. Dessa ord kan innehålla konsonantkluster och morfologiska tillägg.
- Under den här fasen övas en snabbare ordigenkänning och automatisering upp. Läsningen sker i kluster (str-aat, ge-voel osv.) som ska identifieras och läsas vid första ögonkastet. Detta kan fortfarande orsaka problem. Därför rekommenderas repetition, så att de svårare bokstavskombinationerna sätter sig.
- Den stegvisa planen baseras på strukturmodellen, och eleverna lär sig via den fonologiska vägen.
- Orden utvecklas från meningar till texter. De är korta, enkla, särskilt utvalda och har ett bekant tema. Texten kompletteras vanligtvis med en bild.
- Typsnittet kan variera. Eleverna kan tyda versaler och handskrivna brev.
- Funktionella skiljetecken får en mening och påverkar så småningom läsbeteendet, så att intonationen blir mer påtaglig. Läsningen flyter bättre, och detta flyt är en förutsättning för god läsförståelse.
- Läsförståelsen övas upp allt mer.

Eleverna kan ljuda enstaviga ord med konsonantkluster först eller sist i ordet, enkla sammansättningar och tvåstaviga ord med sluten stavelse.		DEL 6.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Enstaviga ord med konsonantkluster först eller sist i ordet: KKVK: steen, KVKK: kist KKVKK: plant, KVKKK: barst KKKVK: spreek enkla sammansättningar: zakmes, balpen, huisdier tvåstaviga ord med sluten stavelse • balkon	Öva på ord med kluster: • Stegvis ordigenkänning och automatisering med användning av samlingar av ord i stigande svårighetsgrad: Rad med ord som liknar varandra: plas, plak, plat Ord att särskilja: En rad med ord som liknar varandra men som har olika betydelse, så att hela ordet måste läsas och förstås: plant, plank, stank, start, kwart, zwart • Färgmarkeringar bidrar till struktur och underlättar läsningen. Senare kan färgmarkeringarna utelämnas. • Koppla de kluster som hanteras till ord och bilder som eleverna känner till. Övningar med ord som innehåller kluster: • Tärningsövningen Dobbelsteenlezen: Varje sida av tärningen överensstämmer med ett specifikt kluster. Beroende på vad tärningen visar läser eleven en specifik ordräcka med kluster. • Eleverna delar in ord visuellt efter olika kluster. • Eleverna fullbordar ord genom att välja rätt kluster, eller tvärtom, med resten av ordet. • Eleverna gör en "ordkedja" med konsonantkluster i befintliga ord. • Eleverna övar muntligt verbböjning i tredje person, exempelvis "loopt", "maakt" och "rent". Det sker spontant, som en lek. Använd egentillverkade kort med facit på baksidan, flashcards, storycubes, colour cards (finns bland annat på materialenbank docAtlas). Övningar med sammansättningar: • Matcha ihop delar av ord med hjälp av föremål: bal + pen = balpen. • Gestalta eller rita delar av ord (Pictionary) så får de andra eleverna gissa vilket ordet är. • Fullborda ord: deur + = deurbel. • Kombinera ord eller bilder genom att till exempel leta upp den andra biten.	

Eleverna ljudar ord som inte stavas ljudenligt.		DEL 6.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Ej ljudenlig stavning: Fasta stavningsmönster: • aai, ooi, oei, • eeuw, ieuw, uw, • -ng och -nk, • sch-, -ch och -cht, • ord som slutar på -a, -o och -u, • ord som slutar på -b, -p, -d och -t, • ord som slutar på -ig och -lijk • ord med stumt e i obetonad stavelse i slutet av ord och i prefixen ge-, ver- och be-. Stavelser: • ord med öppen stavelse: manen – roken – beken • ord med sluten stavelse: mannen – rokken – bekken • plural på -en eller -s • lätta trestaviga ord: appelmoes – vuilnisbak – blokkendoos. • Ord med två eller tre stavelser som inleds med kluster. vragen – spelen – schotel Betydelsebärande enheter: • Diminutiv: boompje, kroontje etc.	Övningsförslag: • Stavelser och betydelsebärande enheter: • Bygga ordpussel, där delar av ord ska pusslas ihop. På varje pusselbit finns både en del av ett ord och en del av en bild. • Spela stavelospel. • Läsa enskilda ord som snabbt visas upp. • Sätta upp ordkort med olika mängd stavelser och en betydelskillnad i klassrummet: ra-men + foto, ram-men + foto. Fasta stavningsmönster: • Fullborda ord, med tillhörande bild, med rätt språkljud. • Läsa enskilda ord som snabbt visas upp. • Sätta upp ordkort med särskild stavning i klassrummet. • Hitta rimord: gooi – moo; eller hitta en partner med ett ord som rimmar på det ord du har fått. • Eleverna avslutar meningar med ett rimord, eller kommer tillsammans på meningar som rimmar.	

Eleverna kan ljuda ord med versal, lånord och vanligt förekommande förkortningar.		DEL 6.3
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
• Versaler • Lånord: computer, bureau • Förkortningar: EUR, a.u.b.	Att tänka på: • Eleverna lär sig hur versaler används och känner någorlunda till ett antal grundregler. Eleverna vet att vi skriver namn, länder, städer och gatunamn med stor bokstav. Eleverna vet också att en mening inleds³ med stor bokstav. Övningsförslag: • Kategorisera ord som inleds med versal efter egenskap: namn – land – stad osv. • Färglägga, ringa in eller klippa ut versaler, vanliga lånord och förkortningar i autentiskt material (böcker, tidskrifter, foldrar, tidningar osv.). • Identifiera lånord och gissa ursprungsland, fästa lånord vid rätt land på en karta, läsa lånord, rangordna bilder och ordkort med lånord efter tema. Förslag på teman: mat, kläder, datorer och sociala medier, smarttelefoner osv. • Låta eleverna själva tillverka ett Memoryspel med lånord eller ord med versal. Föremålen kan vara fotograferade eller målade.	

Eleverna känner utan problem igen och kan med flyt läsa ord eller grupper av ord i en mening.		DEL 6.4
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Utan problem ljuda ord och grupper av ord i en mening.	• Didaktiskt övningsmaterial: <i>Veilig en vlot</i> (Säkert och flytande) ur serien <i>Veilig Leren Lezen</i> (Säker läsinlärning). • Teknik för att öva upp ett säkert och automatiserat ljudande av ord och meningar: • högläsning, körläsning, läsa på egen hand: Läraren läser tydligt och uttrycksfullt (<i>vägledande läsning</i>). Läraren läser högt tillsammans med eleverna, med rätt intonation och rätt rytm, i kör. Eleverna läser på egen hand. • Parläsning: Läraren går runt och lyssnar. Det finns fler läsmöjligheter för eleverna. Ralfi-metoden (Repeated Assisted Level Feedback Interaction; en variant till metoden med högläsning – körläsning – egen läsning) • Läsa online: Avi-lezen: man läser med, medan orden i texten försvinner. Lyssna och läs med-böcker av Janique Vanderstocken. • Man läser med till inspelade ord, meningar eller texter på en surfplatta eller smarttelefon.	

³ I källtexten står det att en mening inleds och avslutas med stor bokstav, vilket är fel (även när det gäller nederländskan). Felet är korrigerat i översättningen. (övers. anm.)

Eleverna reflekterar över skiljetecken på satsnivå och anpassar läsbeteendet till dessa.		DEL 6.5
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Skiljetecken på satsnivå: • punkt • frågetecken • utropstecken • kommatecken • citattecken (i dialoger) • kolon • mellanslag.	• Läsa dialogtext på ett uttrycksfullt sätt, till exempel serien <i>Suske en Wiske</i>⁴ för nybörjarläsare. • Läraren läser högt som vägledning enligt "hög-, kör- och egenläsningsmetoden". • Rytmen kan anges (genom att knacka på bordet eller tavlan): läraren klappar med som en metronom, och vid skiljetecken gör läraren en fysisk paus. • Skiljetecknen ska först markeras eller framhävas i meningarna, och därefter läsas. • Läsa korta texter med olika känslouttryckningar.	

Eleverna reflekterar över diakritiska tecken (accenttecken, trema osv.) och anpassar läsbeteendet till dessa.		DEL 6.6
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Skiljetecken på ordnivå: • trema • apostrof • bindestreck • accenttecken.	Att tänka på: • Eleverna känner igen dessa tecken baserat på den konkreta situationen eller omgivningen. • Tecknen känns vanligtvis igen i funktionella ord som de har stött på ofta under året. Sådana ord kan vara: België, 's morgens, café osv. • Detta lärs in indirekt. Ingen hel lektion kommer uttryckligen att ägnas åt detta, men läraren uppmärksammar när sådana ord förekommer i olika sammanhang.	

⁴ Denna serie, som på svenska heter *Finn och Fiffi*, var populär i Sverige för några decennier sedan, men är troligen betydligt mindre känd i dag (övers. anm.).

Eleverna läser texter med rätt intonation.		DEL 6.7
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Betoning på rätt platser i en mening, satsmelodi (påståendesatser, frågesatser osv.)	Förslag på övningar på intonation och rytm: • Rytmiskt "skandera" meningar i en text, ur en bok. • Upprepa meningar och betona olika ord i dem: Min syster är <u>vacker</u>. – Min <u>syster</u> är vacker. <u>Min</u> syster är vacker. • Dramatiserad läsning: Eleverna läser upp dialoger och intar rollen som en karaktär. Den här sortens läsning stimulerar läsglädjen och främjar flyt och textförståelse. "Samläsningsböcker" och serier för nybörjarläsare passar bra för sådana övningar. • Rytmen kan anges genom att knacka på ett bord eller på tavlan. • Eleverna kan eventuellt skriva en raplåt med särskilda accenter. • Eleverna läser en fråga som en fråga och en mening låter som en mening. • Ralfi-metoden kan också bidra till att träna upp rätt satsmelodi.	

Eleverna reflekterar i konkreta lässituationer över skillnader mellan skrivstil och tryckbokstäver.		DEL 6.8
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Skillnaden mellan skrivstil och textning. Skillnaden mellan stora och små bokstäver.	• Eleverna får lära känna olika texttyper: en anteckning på en post it-lapp, ett handskrivet brev, ett vykort, ett sms, ett e-brev, ett meddelande från skolan, en tidningsartikel (Wabliefert Start). • Eleverna får vänja sig vid olika typsnitt: • Läs samläsningsböcker med olika typsnitt beroende på nivå. • Fästa tidningsrubriker vid överensstämmande foton, bilda meningar med ord i annat typsnitt osv. • Kreativt uppdrag: fylla alla bokstäver i ett ord, som har valts ur en bok, med samma bokstav både i skrivstil och som tryckbokstav. • Visa upp versaler och gemener i klassrummet, dela ut bokstavskort med liten bokstav på framsidan och stor bokstav på baksidan. • Eleverna gör ett bokmärke med alla stora och små bokstäver, som de kan titta på om de är osäkra.	

<i>Eleverna kan ljuda alla bokstäver i alfabetet fonetiskt korrekt, inklusive c (som /k/ och /s/), q, x och y (som /i/och /j/).</i>		DEL 6.9
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Exempel: Circus, citroen, concert Yoghurt, baby	• Öva på att automatisera alla ljud–bokstavsförhållanden och det ordförråd som eleverna har tillägnat sig: • Bokstavslekar: "Vad är det jag ser, jo något som börjar på ...", Pim Pam Pet, bokstavsbingo osv. • Läraren beskriver ett ord som "citraen" eller "carnaval" och eleverna gissar vilket ord det är. • Detta lärs in indirekt. Ingen hel lektion kommer uttryckligen att ägnas åt detta, men läraren uppmärksammar när sådana ord förekommer i olika sammanhang.	

Teknisk skrivevaardigheid

Arbeidet med den tekniske skrivevaardigheden inleds i forbindelse med at eleverne begynder lære sig læse, og foregås af forberedende motoriske øvelser.

Både skrivestil og tekstning anvendes i forskellige skoler. Målet er at eleverne skal lære sig at kommunikere tydeligt i skrift. Om en elev kan tekstere tydeligt så klarer han eller hun sig med det. Men om det er gennemførbart for den enkelte elev er det vigtigt at denne også lærer sig at skrive skrivestil. At øve på skrivestil er desuden et sæt at øve op finmotorikken, og den kan være relevant inden for andre fagområder. Valget af skrift som anvendes er et beslut som fattes (enhedligt) af skolen, med hensyn taget til elevernes velbefindende og færdigheder.

Teknisk skrivevaardighed udgør grunden for funktionelt skrivende. Med tanke på at eleverne må tage igen en anseelig mængde (for)skole(e)kundskab på bare et år, er det logisk at skrivprocessen ikke er færdig efter et års OKAN-undervisning. Den skriftlige sprogvaardigheden må fortsætte at udvikles. Det er vigtigt at udforske færdighederne inden for informations- og kommunikationsteknik (IKT) så snart det går, og at udnytte disse funktionelt der det er muligt. Dette knytter an til udviklingsmålene inden for OKAN-undervisningen.

Globala kendetegnet hos en nybegynderes skrift

- Eleverne kan udføre grovmotoriske bevægelser som en forberedelse for skrivende.
- Eleverne kan udføre finmotoriske bevægelser som en forberedelse for skrivende.
- Eleverne kan anvende begreber som er vigtige for skrivundervisningen.
- Eleverne ser skillnaderne i hvordan bogstæverne skrives, og tilpasser mestadels denne kundskab i skrift uden problem. Bogstæver som ligner hinanden meget kan forårsage problemer.
- Eleverne kan felfritt skrive af en tekst.
- Eleverne kan uden problem skrive de ord som de har lært sig.
- Eleverne kan sammenbinde bogstæver med hinanden.
- Eleverne kan placere papiret på den rigtige måde.
- Eleverne lærer sig at skrive enstavete og lydligt stavete ord på ordniveau (KVK). Eleverne staver sig fortvænligt igennem KVK-ordenen mens de skriver dem. De kan fortvænligt gøre fejl.
- Eleverne udfører vanligtvis skrivoppgifterne med hjælp eller anvender sig af eksempler. De lærer sig at skrive selvstændigt efter hand.
- Sproglyden/bogstæverne i ordenen udvikles fra meningar til tekster. De er korte og har et kendt tema.

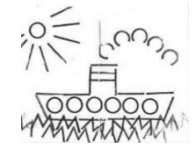
Teknisk skrivefærdighed: forberedelse inför skrivende samt nybørjarskrivende

Eleverna oppfattar skillnader.		DEL 7.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Uppfatta visuella skillnader. Visuellt minne (förmågan att komma ihåg bokstavsformer och skrivmönster och sedan skriva eller kopiera dem).	Förslag på aktiviteter: • Känna igen likheter och skillnader: koppla ihop liknande former, leta upp likadana figurer, leta upp olikheter i en bild och korrigera dem.• Skilja mellan olika former, hitta figurer: upptäcka bokstäverna på bilden och färglägga dem.• Från tredimensionellt urskiljande övergår vi till papper, med ett antal metoder: kopiera bokstäver, ringa in rätt bokstav bland en rad olika bokstäver.• Memory, pussel, leta detaljer på en bild i en berättelse.	

Eleverna kan utföra grovmotoriska rörelser som en förberedelse inför skrivande.		DEL 7.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Öga-hand-koordination Rumslig orientering Lateralisering Experimenterande med bokstäver utan att skriva (förberedelse inför skrivande)	Vi arbetar från grovmotoriska mot finmotoriska rörelser. I fråga om öga-hand-koordination, rumslig orientering och lateralisering är det viktigt att involvera läraren i idrott och hälsa i ett ämnesöverskridande arbete. Att tänka på: Öva upp grovmotoriska rörelser, med inriktning på proximal motorik (motoriken hos de muskler som sitter nära kroppens centrum: bål, höfter, skuldror, rygg, mage, armar och ben). Öva upp grovmotoriska rörelser, med inriktning på distal motorik (motoriken hos de muskler som sitter längre från kroppens centrum: händer, handleder, fingrar). Förslag på rörelseaktiviteter: • Bollekar: jägarboll, spökboll, ryssboll, bordtennis osv. • Lekar med inslag av tal/instruktioner: • Rörliga lekar: exempelvis smygleken⁵. • Sång och rörelse: "huvud, axlar, knä och tå". • Total Physical Response (TPR) i klassrummet, på skolgården eller i parken. TPR är en språkinlärningsmetod där man lär sig målspråket medan man börjar använda det, genom att koppla taluppgifter till fysiska handlingar (till exempel "stå med ryggen mot dörren"). • Uttrycka sig till musik: gå, krypa, hoppa osv. Fria rörelser eller imitation, dans, Capoeira (brasiliansk dans). • Lekar som kräver skicklighet i rörelser: stafett med olika uppdrag, hinderbanor, Twister osv. • Lekar/rörelseövningar där vänster och höger hjärnhalva måste samverka (lateralisering): korsa "mittlinjen": till exempel ta tag i ditt vänsteröra med höger hand, eller i näsan med vänster hand, och hela tiden byta position. • Isolerade rörelser: röra på en kroppsdel utan att det medför att andra delar av kroppen rör sig, till exempel knacka sig i huvudet med höger hand medan man gör cirkelrörelser över magen med vänsterhanden, och sedan byter. • Kroppsmedvetenhet och balans: yoga, tai-chi osv. • Experimentera med bokstäver utan att skriva: experimentera med olika material: Göra enorma bokstäver av lera, deg (första bokstaven i förnamnet), arbeta med kriter, färg och stora penslar: teckna, färglägga, skugga, dekorera former och bokstäver. <u>Att visa mångsidighet och samtidigt ge modersmålet erkännande:</u> Det är roligt om eleverna också får visa upp sitt modersmåls alfabet på ett kreativt sätt.	

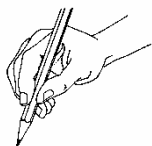
⁵ I källtexten nämns två svåröversättliga lekar. Det är möjligt att *smygleken* inte passar riktigt i sammanhanget. (övers. anm.)

Eleverna kan utföra finmotoriska rörelser som en förberedelse inför skrivande.		DEL 7.3
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Öga–hand-koordination Rumslig orientering	När det gäller att öva upp de finmotoriska färdigheterna (öga–hand-koordination, rumslig orientering) bör även andra ämnesområden involveras. Det är med andra ord en gemensam uppgift, där de finmotoriska färdigheterna måste övas in under hela skollåret. Inom teknik finns till exempel utrymme för aktiviteter som matlagning och metallslöjd (svetsning, lödning), som också bidrar till att öva upp finmotoriken. Att tänka på: Eleverna ska helst först arbeta tredimensionellt, sedan på en plan yta och slutligen på papper. Vid rumslig orientering arbetar eleverna med läs- och skrivriktningen och konceptet (dynamiskt = riktning och statiskt = form) rumsliga begrepp. Förslag på aktiviteter: bygga med Kapla, Jenga, montera kulbanor, spela plockepinn, leka kirurg, lägga pärlplattor, trä pärlband och knyta makramé. • • Bokstäver: arbeta med bokstäver utan att skriva (färglägga bokstäver, klippa ut bokstäver ur tidningar, fylla dem med små pappersbokstäver, limma fast dem osv.). • Arbeta med rumslig orientering: • Öva på läs- och skrivriktningen genom att bekanta sig med tangentbordet. • Viktiga rumsliga begrepp övas in (och formuleras). • Dynamiskt: vänster, höger, över, under, uppåt, nedåt, framför, bakom osv. Färglägg till exempel rutor med cirkelrörelser, följ labyrinter, gör skuggningsövningar. • Statiskt: rakt, böjt, diagonalt, till exempel ett lyssna och teckna-uppdrag. • Rumslig orientering på papper och ögon–hand-koordination: kalkera och/eller komplettera figurer, rita rätt väg ut ur en labyrint, göra prick-till-prick, kopiera ett mönster tredimensionellt gjort av klossar, och sedan rita av det och färglägga på rutigt papper.	

Eleverna har en bra hållning när de skriver och ett korrekt penngrepp.		DEL 7.4
Fasens innehåll Ergonomisk ställning Penngrepp	Specifika pedagogisk-didaktiska tips Eleverna lär sig en ergonomisk (skriv)ställning. Tänk på följande för en ergonomisk (skriv)ställning: • Fötterna ska vara placerade plant bredvid varandra på golvet, eller med den ena foten strax bakom den andra. • Knäna ska vara böjda i 90 graders vinkel, så att låren vilar mot sitsen och stjärten vilar längst bak på stolsitsen. • Bålen ska befinna sig rakt framför bänken. • Det ska finnas utrymme för en knytnäve mellan magen och bänkskivan. • Armbågarna ska befinna sig strax utanför bänkkanten. • Skrivhanden vilar på sidan av lillfinger och handled. • Hos högerhänta ligger skrivhanden nedanför raden de skriver på, och hos vänsterhänta ovanför raden. • Den inaktiva handen håller papperet på plats, i ett plant och avslappnat läge, och skjuter papperet uppåt rad för rad. Med den handen bestäms var skriften hamnar. Skrivrörelsen för högerhänta går ut från utrymmet mellan tumme och pekfinger. Hos vänsterhänta går skrivrörelsen i riktning <i>mot</i> detta utrymme. • Axlarna ska vara avslappnade, inte uppdragna, så att axellinjen är horisontell och löper parallellt med bänkkanten. • Huvudet ska vara lätt böjt. Avståndet mellan ögon och papper ska vara en underarmslängd. Avståndet mäts från armbåge till handled. Förslag på aktiviteter: • Balansövningar: hållning i sittande ställning, sitta stilla och behålla fokus: • övningar med sittboll: arbeta på överkroppens hållning och fötternas position (klassrum/idrott), till exempel sitta med rak rygg på bollen (med en bok på huvudet).	

Skrivmotorik

- Andra balansövningar: yogaställningar, tai-chi.
- Penngrepp:
 - Dynamiskt trepunktsgrepp (det vanligaste och rekommenderade penngreppet): Pennan vilar mot långfingret. Pekfinger och tumme greppar om kanterna på pennan. Tumme, pekfinger och långfinger utgör de tre skrivfingrarna.
 - Dynamiskt fyrapunktsgrepp: Långfingret greppar också om pennan, och ringfingret övertar stödfunktionen.
 - Lateralt grepp: förekommer vid både trepunkts- och fyrapunktsgreppet. Tummen befinner sig inte mitt emot pekfingret, utan vilar mot kanten av pekfingret. Det är samma grepp som när man håller i en nyckel och vrider om låset.

Att tänka på vid penngrepp:

- Det är nödvändigt att öva in finmotoriken ytterligare (se finmotorik).
- Problem med penntrycket, penngreppet:
 - Tjocka, trekantiga blyertspennor, filtpennor och färgkritor kan användas för att stimulera ett optimalt trepunktsgrepp. Detta gäller för elever som har problem när det gäller stabilitet, kontroll eller känsla.
 - Korrigera penntrycket.

Övningsförslag för penngrepp:

- Fäst en bit Plasticine runt pennan på greppstället: då skriver eleverna och kontrollerar sedan avtrycket i Plasticine-biten.
- Eleverna experimenterar med trycket: Lägg några karbonpappersark bakom ett blankt pappersark. Skriv och se efter hur många ark som skriften är synlig på. Minska sedan trycket gradvis.
- Eleverna skriver med en stiftpenna, och om de trycker för hårt bryts spetsen av.
- Eleverna får färglägga figurer med stigande/minskande färgstyrka. Eleverna får skriva ett namn eller ord med stora bokstäver och färglägger sedan med optisk effekt.

Att tänka på när det gäller skrivmotorik:

- Värm upp fingrar, händer, handleder och armar på ett lekfullt sätt: mjuka upp lederna, böj och sträck ut fingrar, vänd handlederna fram och tillbaka, rör händerna vänster/höger (vindrutetorkare).

Övningsförslag för skrivmotorik: skriva utan penna, fingertwister, plockepinn, leka kirurg, lödningsövningar (i slöjden), rulla en kula från tumme till lillfinger, balansera en liten boll på en bräda, spela maracas, nudda med

toppen av tummen vid de andra fingertopparna, en efter en och snabbare och snabbare, lyfta ett finger i taget medan du håller handflatan mot bordet, utan att handleden eller andra fingrar lyfts.

- Göra linjer och rörelsemönster, och öva på rörelser på en plan yta, inte på formen.
Det övas särskilt på vridriktning (vänster/höger) och riktningsförändringar (riktningsförändringar i sicksackmönster och vågor).
 - Inövning med hjälp av grafomotoriska teckningar: göra ett klassporträtt av fantasifigurer, lustiga oändlighetssymboler (se bilder nedan), insekter osv. där ett foto av en elev klistras in i varje figur.

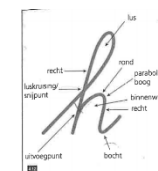
- Öva på skrivmönster från vänster till höger: följ och fyll i heldragna linjer och mönster längs en prickad linje, fyll i figurer med linjer, raka eller böjda linjer, spiraler osv.
Använd mönstren för roliga uppgifter: utsmycka papperskanten med skriftmönster (affisch, fotoram, brev, studentfoto med fin ram).

Övningar ur: "Pak je pen"

Patroon	Ontspanningsoefening	Inspanningsoefening
De open guirlande		
De gesloten guirlande		
De open arcade		
De gesloten arcade		
De zigzag		
De golflijn		
De krakeling		
De lermiscaat		

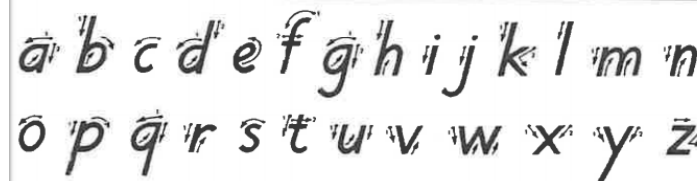
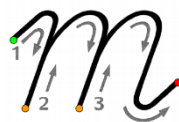
Att skriva på nybörjarstadiet

<i>Eleverna kan skriva av de vanligaste bokstäverna korrekt och orientera sig på skrivunderlaget.</i>		DEL 8.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Skriva bokstäver korrekt, utifrån ord i ett specifikt sammanhang. Form och tillvägagångssätt	Att tänka på: Lärarna väljer själva mellan skrivstil och textning. Faktorer som kan påverka valet: genomströmning (påbyggnadsundervisning eller vuxenundervisning), bakgrund (har halkat för långt efter, visuellt mindre kapabel, motoriska färdigheter), individuella färdigheter (ensamkommande minderåriga (stor grupp av analfabeter) kommer i praktiken snabbt i kontakt med dokument och brev) osv. <u>Skrivstil</u> Fördelar: flytande, snabbare Nackdelar: inte alltid läsligt, större motorisk utmaning <u>Textning:</u> Fördelar: samhällsnytta (exempelvis formulär), mer lättläst, mindre motorisk utmaning. Nackdelar: spegelvänd skrift, mer energikrävande, mellanrum mellan bokstäverna. Förberedelser: Få en känsla för formen: arbeta med lera, färglägga/måla schabloner. På så sätt kan eleverna lära sig känna igen likheter i form mellan bokstäver, till exempel "n" och "h". Sortera bokstäverna efter typografiskt utseende: gemener, versaler (bokstäver som når ned till bottenlinjen eller upp till topplinjen). Diskutera riktningen och processen för att forma en bokstav (förkunskap om dynamiska och rumsliga begrepp krävs: åt vänster, uppåt osv.). Utforska processen genom att följa med fingret mot papperet. De flesta skrivmetoder har digitala processpresentationer (Smartboard). Målet är att lära eleverna skriva. Material (krittavla, Smartboard) är upp till skolan att välja.	

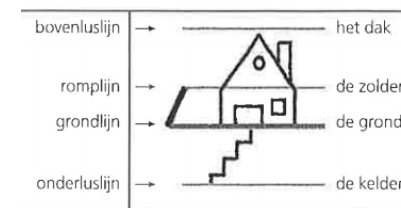
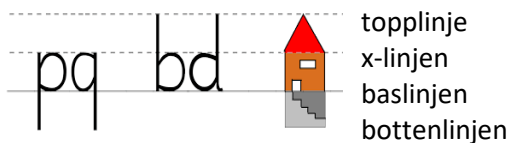
Oriëntering på skrivunderlaget

- Digitala skrivpapper med linjer (123-lesidee.nl, med stömlinjer, kan också användas på en Smartboard. Övningarna sker på samma sätt, enbart materialet är annorlunda) på vilket läraren kan demonstrera och beskriva processen.
- Visa hur processen går till med hjälp av pilar, trafikljusmetoden: grönt (start) – gult (vändpunkt) – rött (stopp) eller en kombination, där man följer rutten med ett finger.
- Hitta på en rytmisk mening för att underlätta eller räkna igenom processen.

- Öva in/inpränta skrivrörelsen:
 - **från stor till liten i rummet:** i luften – på tavlan (penna, krita) på någons rygg
 - **från stor till liten på papper:** blankt papper och sedan med stömlinjer skriva bokstaven på olika sätt (färgkrita, blyertspenna, olika storlekar, från långsamt till snabbt, från tjockt till tunt, i regnbågsbokstäver = upprepa i flera olika färger), så att formen och processen präntas in.

Stömlinjer ger struktur:

Bilder ur "Pak je pen".

	• Vi arbetar experimentellt på blankt papper och skriver därefter på en rad, mellan två linjer, mellan tre linjer, och slutligen mellan fyra linjer. Så går man till väga för att skriva i allt mindre storlek. • Didaktiska tips: • Orienteringsövning: lägg ett suddgummi på första raden, en penna på fjärde raden. • Kantlinjer till vänster och till höger ger extra blankt utrymme och tydlig layout. • Färglägg x-höjden = området för gemenerna "o" och "e" osv. En gradvis utveckling av skrivstil: • Börja med bokstäver med en progressiv rörelse: "i", "m", "r", "v". • Därefter: bokstäver med regressiv rörelse: "e", "a", "k".

Eleverna kan skriva av ord med enskilda bokstäver.		DEL 8.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Skriva av ord som dyker upp i ett relevant sammanhang.	• Mellanrummen mellan bokstäverna måste uppmärksammas. Ordet får inte bli för "utsträckt". Skillnaden och mellanrummet mellan olika ord måste vara påtagligt. • Om skolan väljer att tillämpa skrivstil tar man hänsyn till förbindelsen mellan bokstäverna, och om skolan väljer textning tar man hänsyn till mellanrummet mellan bokstäver och ord. • Det är viktigt för skrivandets uppbyggnad att ta hänsyn till den metod som skolan använder sig av. • Fokusera på ett område i taget: form, process, läsbarhet osv.	

Eleverna kan skriva av siffror.		DEL 8.3
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Skriva siffror korrekt	• Övergå från att kalkera till att skriva fritt. • 23: På nederländska säger man den andra siffran först i tal, men man skriver tvärtom. Detta handlar om positionssystemet (sker i ämnesöverskridande arbete i samråd med matematikläraren). • Placera siffror i ett sammanhang: ålder, husnummer osv.	

Teknisk skrivevaardigheid: grondleggende stavning

<i>Eleverna kan på egen hand skriva alla vanligen förekommande bokstäver.</i>		DEL 9.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
bokstav-ljud-förhållande mellan t och /t/. Skriva bokstäver, diftonger och språkljud med två bokstäver.	Att tänka på: • Auditivt urskiljande är en förutsättning för att kunna skriva en bokstav korrekt: Exempel: "Jag hör ett "i", så jag skriver "i" och inte "e". • Man skriver inte alltid det man hör. Diftonger och språkljud med två bokstäver utgör vart och ett ett ljud, men består av två skrivtecken. Det kan vara till hjälp att göra bokstavskort eller att plocka bokstavskort ur bokstavslådan, där diftongen står utskriven i sin helhet. Visuellt urskiljande är en förutsättning för att kunna skriva en bokstav korrekt: • Att urskilja skillnader mellan ord vad gäller form: m/n, v/w, b/d: arbeta med färger och minnesregler för att lättare kunna urskilja och bokstäver visuellt. • Hänga upp en bokstavsrad med bokstäver i skrivstil och tryckbokstäver i klassrummet, en bokstavstavla med strukturorden osv. Aktiviteter: • Skriva bokstäver: • Komplettera ord med en bokstav osv. • Auditiv bokstavsdiktamen: Sådan diktamen utgår alltid från ett ord (diktamen där man fyller i bokstäver i ett ord). • Diktamen ur bokstavslådan: Läraren dikterar och eleverna anger bokstav/språkljud. • Diktamensformer: Skriftlig diktamen: "doos" → Eleverna skriver ned bokstaven. "d", "oo" eller "s".	

memorera

	Pardiktamen: Elev 1 läser ordet "doos" och därefter den första, sista eller mellersta bokstaven. Gå efter färgmarkeringarna för att läsa rätt bokstav. Gör ordkort där vissa bokstäver skrivs i färg. Elev 2 skriver ned: "d", "oo" eller "s". Elev 1 pekar på en bild och anger motsvarande första, sista eller mellersta bokstav. Elev 2 skriver bokstaven.

<i>Eleverna kan skriva enstaviga och ljudenligt stavade ord korrekt.</i>		DEL 9.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Ljudenligt stavade, enstaviga ord: Skriv som det låter VK – KV – KVK-ord /t/, /ui/ /n/ → "tuin"	Att tänka på: • Att skriva ord kan ske i flera steg. Begynnelsejud, slutljud, mittenljud eller efter bokstävernas svårighetsgrad, exempelvis: /koe___/, /___oek/, /k___k/, /____/ • Eleverna arbetar i en övningsbok för att lära sig skriva alla bokstäver och diktera ord. Övningar för att skriva ord: Fullborda ord genom att välja en bokstav. Arbeta med bokstavslådan: Innan eleverna börjar skriva övas syntes med bokstavskort. Skriva av rader av ord, rader av liknande ord där en bokstav i taget har bytts ut. Beroende på skrivefärdighetsnivå kan skrivtempot också övas upp. Ordpussel: De olika delarna utgör tillsammans ett ord. "Dagens ord": Leta upp ett ord i en tidning som du tycker är fint, och skriv av det. Orddiktamen: "Ik pak een pen." ("Jag tar upp en penna.") "pen" Diktamen: Pardiktamen, snabbdiktamen eller egen diktamen med hjälp av kort med facit på baksidan eller bokstavsbladderparmen. tärningsdiktamen, "springdiktamen". Jenga-diktamen i par: För varje rätt skrivet ord får eleverna en kloss till tornet. Målet är att bygga det högsta tornet. "Godishalsbandsdiktamen." Målet är att samla flest tabletter på tråden.	

Fortsättning teknisk skrivfärdighet/läs- och skrivkunnighet

Eleverna kan i denna fas skriva en kort mening med KV-, VK- och KVK-ord. Skrivandet är alltid knutet till en konkret situation, där det som lärs in står centralt.

Under denna fas blir skrivandet svårare, och vissa stavningssvårigheter uppstår när ord och meningar skrivs av. Ordtyper som förekommer är enstaviga ord och lätta tvåstaviga ord. Skrivuppgifterna är utformade som tidigare och görs regelbundet, så att eleverna med tiden vet vad som krävs.

Skrivprocessen löper inte längre parallellt med läsprocessen. Stort tålamod, flitig övning och taktfull korrigerings. De flesta eleverna kommer nu att kunna läsa en text med specifika stavningssvårigheter. Komplicerade strukturer behärskas dock snarare receptivt än produktivt. Alfabetiseringsprocessen är inte färdig, och den tekniska skrivfärdigheten måste fortsätta att utvecklas. Under denna fas fokuserar man också på automatisering av skrivhandlingen, och skrivtempot ökar något.

Skrivuppgifterna, som är till stöd för läsförståelsen, sker mest genom avskrivning, och ibland även på beskrivande nivå om eleverna får hjälp.

Eleverna kan skriva en mening som består av enstaviga och ljudenligt stavade ord.		DEL 10.1
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Enstaviga ord	Att tänka på: • Låt eleverna skriva av meningar. • Minska gradvis stödlinjerna tills eleverna bara har baslinjen att rätta sig efter. • Eleverna skriver av rubriken på en berättelse och gör en teckning som passar till. • Eleverna fyller i ord i en mening. • Eleverna väljer en mening och skriver den vid en bild. Låt eleverna dagligen öva på stavning och på att identifiera delar av ord. Med repetition inpräntas strukturer. Markera en återkommande struktur. Det främjar bra flyt. Häng upp en affisch med stavningssvårigheter, eller låt eleverna göra ett bokmärke med svåra ord som de väljer själva, som stöd för minnet. Att lära sig skriva meningar sker stegvis. • Eleverna väljer ut rätt ord som fattas i en mening vid en bild, och skriver ned det. • Eleverna fullbordar en mening vid en bild genom att välja rätt satsdel och skriva den. • Eleverna besvarar en fråga genom att aktivt fylla i svaret eller genom att välja rätt svar och skriva av det. Detta görs alltid med hjälp av en bild. • Eleverna svarar beskrivande på frågor om en text. • Eleverna gör en egen serie genom att skriva en mening till varje bildruta med hjälp av tillhandahållna meningar.	

	Låt eleverna skriva en egen mening till en bild. Eleverna får själva skriva en kort berättelse till en illustration (till exempel med ord de får att använda).

Eleverna kan skriva flerstaviga, ljudenligt stavade ord.		DEL 10.2
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Flera stavelser: Sammansatta ord: /balpen/; tvåstaviga ord med slutna stavelse: /balkon/.	Inom detta utvecklingsmål arbetar ni också med integrerad språkuppfattning och stavning. Övningar med sammansättningar: Eleverna drar ett streck mellan orddelar. Eleverna skriver hela ordet: bal + pen = balpen. Eleverna fullbordar ordet: deur + ... = deurbel. Eleverna letar upp de båda delar som hör ihop i ett ordpussel och skriver ordet. Eleverna kopplar ihop ett ord och en bild genom att leta upp motsvarande partner i klassrummet. Sedan skriver de ordet. Eleverna gör ett eget Memory med orddelar. Eleverna gestaltar ett ord eller ritar delar av ord (Pictionary), och klasskamraterna skriver ned ordet.	

Eleverna kan skriva ord med konsonantkluster korrekt.		DEL 10.3
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Enstaviga ord med konsonantkluster först eller sist i ordet: KKVK: steen, KVKK: kist KKVKK: plant, KVKKK: barst KKKVK: spreek	Att tänka på: Dessa ord förekommer i ett funktionellt sammanhang. Visualisering av skrivna kluster: en affisch i klassrummet, en karta i kalendern osv. Färgmarkera klustret i ordet. Färgmarkeringar är ett bra sätt att ange strukturer i början. Övningar med ord som innehåller kluster: Visuella övningar: Kategorisera ord skriftligt efter vilka kluster de innehåller.	

	• Koppla de kluster som hanteras till ord och bilder som eleverna känner till och låt dem skriva av dem. • "Tärningsdiktamen": Varje sida av tärningen överensstämmer med ett specifikt kluster. Beroende på vad tärningen visar skriver eleven ett specifikt ord med motsvarande kluster. • Fullborda ord med rätt kluster. • Förberedande skriftlig inövning av verb böjda i tredje person, exempelvis "loopt", "maakt" och "rent". När första person singular anges ska eleverna fylla i böjningen för tredje person. • Av några angivna ord väljer eleverna ett ord med kluster och använder det för att fullborda en mening.

Eleverna kan skriva av ord som inte stavas ljudenligt.		DEL 10.4
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Svår ljud–bokstavsrelation: Fasta stavningsmönster: • aai, ooi, oei, • eeuw, ieuw, uw, • -ng och -nk, • sch-, -ch och -cht, • ord som slutar på -a, -o och -u, • ord som slutar på -b, -p, -d och -t, • ord som slutar på -ig och -lijk • ord med stumt e i obetonad stavelse i slutet av ord och i prefixen ge-, ver- och be-. Stavelser: • ord med öppen stavelse: manen – roken – beken • ord med sluten stavelse: mannen – rokken – beken • lätta trestaviga ord: appelmoes – vuilnisbak – blokkendoos. • Ord med två eller tre stavelser som inleds med kluster: vragen – spelen – schotel	Att tänka på: • Dessa ord stavas annorlunda än de låter. • För dessa ord måste eleverna känna igen stavningsmönstret, så att de snabbare lär sig att känna igen ordet. • Eleverna kan (aktivt) själva skriva orden med stavningsmönstren i fetstil. • Övriga ljud–bokstavsrelationer behärskas på passiv och beskrivande nivå (eleverna kan skriva av dem). • Eleverna bör stegvis lära sig att skriva dessa svåra ord: Fyll till exempel i prefixet eller en stavelse i ett ord, fullborda en mening med ett ord, välj ut ett ord att skriva ur en text. Övningsförslag: • Stavelser och betydelsebärande enheter: • Lägg ordpussel och skriv ned ordet. • Snabbdiktamen och "tärningsdiktamen". • Sätt upp ordkort med olika mängd stavelser och betydelseskillnad i klassrummet. ra-men + foto ram-men + foto • Pardiktamen: Läs ord och diktera dem i stavelser. • Stavelsekvartett, skapa en kvartett med diminutiven. • Tänk ut några ord per stavningssvårighet och häng upp dem (gruppvis) i ett ordträd. Fasta stavningsmönster: • Fullborda ord, med tillhörande bild, med rätt bokstav. • Skriv enskilda ord som snabbt visas upp, och gör "tärningsdiktamen". • Sätt upp ordkort med särskild stavning i klassrummet.	

Betydelsebärande enheter: • Diminutiv: boompje, kroontje	• Kom på rimord som "gooi" och "mooi". Varje elev får ett ord och måste leta upp en partner med ett ord som rimmar på det. Sedan kan klasskamraterna tillsammans skriva en mening som rimmar. • Gör en minneskarta per stavningsproblem. • Dominospel med /aai/, /ooi/, /oei/. • Brädspel med olika stavningssvårigheter. • Interaktivt stavnings-quiz (smartboard – smarttelefon).

Eleverna kan tillämpa reglerna för användning av stor bokstav.		DEL 10.5
Fasens innehåll	Specifika pedagogisk-didaktiska tips	
Reglerna för användning av stor bokstav: • i början av en mening • vid egennamn • vid geografiska namn • vid första ordet i ett citat • i början av en mening efter ett förkortat ord (exempelvis "'s Avonds")⁶.	Att tänka på: • Versalernas form uppmärksammas i sitt funktionella sammanhang. Funktionaliteten styr: Baserat på textförståelse skriver eleverna vissa ord med versal. • Eleverna lär sig hur versaler används och känner någorlunda till ett antal grundregler. Eleverna vet att namn, länder, städer och gatunamn skrivs med stor bokstav. Eleverna vet att en mening inleds med stor bokstav. Övningsförslag: • Utgå från elevernas konkreta situation för att förklara hur versaler används, till exempel en muntlig eller skriftlig personbeskrivning (en elev, en lärare eller en känd person). • Läraren delar ut ordkort med all möjlig information och personalia. Denna information kategoriserar eleverna sedan under namn, adress, bostadsort och land. Därefter antecknar eleverna uppgifterna i ett pass. • Eleverna tänker ut ord som ska skrivas med stor bokstav. • För varje versal i början av en klasskamrats namn kan eleverna göra en stor fin initialbokstav.	

⁶ Det sista exemplet är irrelevant för svenskan (övers. anm.).

Källhänvisning

- Blomme, I., Nordin, A., Potargent, J. (2013). *Nu versta ik je! Uitspraak Nederlands voor Anderstaligen*. Belgisk utgåva. Leuven: Acco.
- Bureau ICE (2009). *Toolkit intake NT2 alfabetisering (TINA)*. Culemborg: Bureau Ice.
- Bureau ICE (2013). *Intake- instrument NT2*. Culemborg: Bureau Ice.
- Carbone, E. (2015). *Praktijkgericht onderzoek: Leren lezen is een mensenrecht*. Master Special Educational Needs (SEN), Fontys.
- CITO (2008). *Raamwerk alfabetisering NT2*. Arnhem: Cito.
- Cramer, R. (2014). *Letters leren is een eitje: ezelsbruggetjes om letters & klanken uit elkaar te houden*. Amsterdam: Cramer.
- Crijns, J., Artois, M., Dirickx, J. m.fl. (2008). *Leessprong. Ik lees met Hup. Aanvankelijke lees-taalmethode*. Wommelgem: Van In.
- Duytsers, P., Jacobs, M., Witte Kuys, G. (2007). *26 letters en dan*. Antwerpen: Boek in Beeld.
- Everaerts, E., Janssens, S., Lobelle, M. (2007). *Verstaanbaarheid in de praktijk. Lessenpakket auditieve discriminatie voor anderstaligen*. Leuven: Acco.
- Feys, R., Van Biervliet, P. (2010). *Beter leren lezen: de directe systeemmethodiek (DSM)*. Leuven: Acco.
- Förrer, M., Huijbregts, S. & de Wit, M. (2013). *Werkmap fonemisch bewustzijn*. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en advies.
- Hattink, M. & Bhoepsing, G. (2002). *ALFALFA. Handleiding en Werkschrift*. Rotterdam: Uitgeverij Partners.
- Het Projectbureau (1996). *Lezen doe je overal. Handleiding. Een methode aanvankelijk lezen in het Nederlands voor allochtone neveninstromers*. Tilburg: Zwijsen.
- Keulen, M., Van Eerd-Smetsers, C. (2007). *Van kleutertekening tot schrijven*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Klink, G. (2008). *Vormen, Sporen, Doolhoven. Oefeningen voor de visuele waarneming en de fijne schrijfmotoriek*. Sint-Niklaas: Abimo.
- Kooijman, E., van Mierlo, M., Natzijs, C. (2011). *Pak je pen: handschriftontwikkeling in de praktijk*. Rosmalen: Cantal.
- Laevers, F. & Laurijssen, J. (2001). *Welbevinden, betrokkenheid en tevredenheid van kleuters en leerlingen in het basisonderwijs. Een draaiboek voor systematische observatie en bevraging*. Leuven: Onderzoekscentrum voor Kleuter en Lager Onderwijs.
- Loman, J., Vermeir, K. (2012). *G-start: Geletterdheid stimuleren bij jonge kinderen*. Leuven: Centrum voor Taal en Onderwijs.
- Lyon, R. m.fl. (2001). *Rethinking Learning Disabilities*. In: Finn, C.E. m.fl. (red.). *Rethinking Special Education for a New Century*. Washington: The Tomas B. Fordham Foundation.
- Peter, H. (2004). *Links-rechts-boven-beneden? Kopieervoorbeelden voor ruimtelijke oriëntatie*. Sint-Niklaas: Schubi.
- Schweitzer, H. (1998). *Schrijven zonder pen*. Baarn: Bekadidact.
- Struiksmā, A.J.C., Van der Leij, A., Vieijra, J. P. M. (2012). *Diagnostiek van technisch lezen en aanvankelijk spellen*. Amsterdam: VU.
- Van de Mortel, K., Bouwman, A. (2015). *Handboek technisch lezen in de basisschool: instructie en didactiek in de doorgaande lijn*. Amersfoort: CPS.

Van den Brandt, M. (2009). *Alfaschrift: een cursus schriftbeheersing voor analfabete anderstaligen*. Amsterdam: Boom.

Van Hagen, A., Valkenberg, A. (2010). *Zo leer je kinderen schrijven*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Vanderstocken, J. (2012). *Zwart op wit: een cursus technisch lezen en schrijven voor volwassenen. Deel 1 en 2*. Klascement.

Vleeschouwer, B. (2012). *Moeilijke letters lezen: oefenbladen dyslexie*. Leuven: Acco.